

UPORABA IN UČINKOVANJE DIREKTIV S PODROČJA VARSTVA OKOLJA V UPRAVNIH IN SODNIH POSTOPKIH

APPLICABILITY AND EFFECT OF DIRECTIVES FROM THE SPHERE OF ENVIRONMENTAL PROTECTION IN ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROCEEDINGS

Rajko KNEZ

Prejeto/Received: 21. 2. 2008

Sprejeto/Accepted: 11. 6. 2008

Ključne besede: pravo Evropske skupnosti, varstvo okolja, neposredni učinek, neposredna uporaba, konsistentna razlaga, uradna dolžnost, državni organi

Key words: European Community law, protection of the environment, direct effect, direct applicability, consistent interpretation, ex offio application, state authorities

IZVLEČEK

Prispevek analizira pravila o neposrednem učinku, neposredni uporabnosti in konsistentni razlagi, ki se uporabljajo na področju direktiv, ki urejajo varstvo okolja v EU. Analizira tudi, zakaj je potrebno omenjena pravila uporabljati po uradni dolžnosti in da je slednje dolžnost tako sodišč kot državnih organov. Področje varstva okolja je urejeno predvsem z direktivami, ki pa stremijo k varstvu okolja v javnem interesu. To je značilnost, ki vpliva na razumevanje neposrednega učinka, kajti pravica posameznika ni v ospredju in to postavlja pod vprašaj neposredni učinek. Ne glede na to, ni znatnih odstopanj od splošnih pravil glede neposrednega učinka. Dodatno avtor pojasnjuje, da je uporaba teh pravil po uradni dolžnosti ne samo dolžnost, ampak velikokrat tudi pomembna pomoč.

ABSTRACT

The article discusses the principles of direct effect, direct applicability and consistent interpretation, applied for EU directives on environmental protection. It further analyses why it is necessary to apply these principles ex officio by state authorities and courts. Environmental protection is mostly regulated with directives which, however, are designed to protect the environment in public interest. This characteristic influences the understanding of direct effect, since the right of an individual is not in the forefront and hence questions the direct effect's applicability. Still, there is no significant deviation from general rules on direct effect. Additionally, the author explains that the application of these principles is not only an obligation but often a welcome help as well.

1. UVOD

Sodišče Evropskih skupnosti (SES) je že v 60-ih letih prejšnjega stoletja v sodno prakso vpeljalo *koncept neposrednega učinka*, ki je postal ključ za učinkovanje prava Evropskih skupnosti (ES). Toda vse do danes je velikokrat nejasno, ali se ta koncept v celoti nanaša tudi

na okoljevarstveno zakonodajo in ali morajo *neposreden učinek določbam direktiv priznavati državni organi v upravnih postopkih* ali je to zgolj obveznost sodišč v sodnih postopkih.

V teoriji je bilo mogoče zaslediti stališča, da je koncept neposrednega učinka na področju zakonodaje varstva okolja, ki je večinoma urejena z direktivami, nejasen, ker običajno tovrstna zakonodaja posameznikom ne daje konkretnih pravic, medtem ko pa se je koncept neposrednega učinka izgradil predvsem na temelju pravic posameznika, ki mu jih zagotavlja pravo ES. Področje varstva okolja je namreč v toliko specifično, da varuje okolje bolj kot posameznika; posledica direktiv je, da določbe večinoma ne izražajo neposredno pravice za posameznika (Craig in De Burca 2003, 181). Dodatno k temu so se pojavljali tudi komentatorji, ki so nezmožnost neposrednega učinkovanja določb direktiv na področju varstva okolja povezovali tudi s horizontalno splošno nezmožnostjo neposredne uporabe direktiv (Wennerås 2007, 14). Vendar pa danes prevladuje stališče, da so direktive po poteku roka za izvedbo direktiv (Vandamme 2005, 10–11) *neposredno uporabne* v nacionalnih pravnih redih, ne glede na to, za katero področje gre, in da so določbe teh direktiv *neposredno učinkovite*, če so jasne, nepogojne, pravno popolne in ne prepuščajo državi diskrecije pri izvedbi posamezne določbe v nacionalno pravo, in sicer ne glede na to, ali določba vsebuje pravico za posameznika ali ne.

V prispevku poskušam odgovoriti na naslednja vprašanja: pod katerimi pogoji se lahko v različnih postopkih uporabijo direktive varstva okolja; kdaj se lahko neposredno uporabijo posamezne določbe teh direktiv in proti komu ter ali res direktiva veže samo zakonodajalca in sodno vejo oblasti, medtem ko izvršilna veja oblasti v raznih upravnih postopkih ni zavezana k neposredni uporabi direktiv in k dajanju določbam direktiv neposredni učinek. Slednje je velikokrat zaznati v odločitvah državnih organov – tudi na področju varstva okolja. Prav tako je moč najti takšna stališča v različnih virih in literaturi (Vogrinčič 2007, 38, Viler-Kovačič 2008, 15). V pravu ES namreč velja, da je *država članica dolžna* zagotoviti spoštovanje prava ES, ne glede na to, o kateri veji oblasti govorimo. Definicija *države* je pojem prava ES, ki mu nacionalno pravo ne sme dati drugačne vsebine. Poskušam pojasniti in argumentirati, zakaj je potrebno tudi v upravnih postopkih neposredno uporabljati direktive in omogočati neposreden učinek določb direktiv.

2. NEPOSREDNI UČINEK

2.1 UVOD

Ko je SES leta 1962 v zadevi *van Gend & Loos* (26/62) odločilo, da se s Pogodbo o Evropski gospodarski skupnosti (PEGS) vzpostavlja *nov pravni red*, je moralo odgovoriti tudi na vprašanje, v kakšnem odnosu je ta nov pravni red z nacionalnimi pravnimi redi. Pri tem je sprejelo nekaj načel, ki še danes omogočajo »življenje« prava ES in zagotavljajo obstoj celotne EU. V odgovoru na vprašanje, v kakšnem razmerju je nacionalno pravo do prava ES, je SES dalo prednost slednjemu in odločilo, da se le to uporablja *primarno* in *neposredno*. *Načelo neposredne uporabnosti pomeni, da za zagotovitev učinka predpisov prava ES v nacionalnem pravu, ni nujno potreben kakršenkoli zakonodajni ali siceršnji nomotehnični ukrep zakonodajalca ali izvršilne oblasti, s katerim bi dal veljavo aktu v nacionalnem pravnem redu*. Tudi če, na primer, zakonodajalec ne izvede direktive

v predpisanem izvedbenem roku, je direktiva vseeno neposredno uporabna v nacionalnem pravu. SES v zadevi *van Gend & Loos* (in še nekaterih naslednjih) ni temeljito ločilo med neposredno uporabnostjo in neposrednim učinkom. Danes je ta razlika jasna, pretežno tako v sodni praksi kot tudi v literaturi (drugače Viler-Kovačič 2008, 15; Prechal 2005, 227). *Medtem ko se neposredna uporabnost nanaša na sam akt, se neposredni učinek nanaša na posamezno določbo* (ni nujno, da govorimo o posameznem členu, kajti člen kot takšen je lahko zbir več določb ali pa se v njem zrcali zgolj ena določba). *Neposredni učinek bo mogoč vedno takrat, kadar bo šlo za normo, ki je pravno popolna, to pomeni, da je nepogojna, jasna in da ne pušča državi članici diskrecije, na kakšen način bi posamezno določbo lahko izvedla*. Neposredna uporabnost in neposredni učinek sta tesno povezana: neposredni učinek ne bo koristil, dokler tudi nek predpis (na primer direktiva) ne bo neposredno uporaben (več o tem pri vprašanju časovnega učinkovanja direktiv). Neposredni učinek je pomembno orodje v rokah vsakega posameznika, da se lahko sklicuje na pravo ES popolnoma identično, kot da bi se skliceval na pravilo domačega prava. Sklicevanje na pravno podlago v pravu ES je mogoče v vsakem postopku, *ne glede na to, ali gre za upravni ali za sodni postopek*, pomembno pa je, da je sklicevanje usmerjeno proti državi oziroma instituciji, ki je zajeta v pojmu država po pravu ES (več o tem v nadaljevanju). Na ta način se dá pravu ES enak učinek oziroma mu je omogočen popolnoma enak učinek kot nacionalnemu pravu (načelo prepovedi diskriminacije med pravnim redom ES in nacionalnim pravnim redom). V zadevah *Grad* (9/70), *Van Duyn* (41/74) je SES odločilo, da bi se učinek prava ES (*effet utile*) zmanjšal oziroma bi bil ogrožen, če posamezniki ne bi mogli zavezujoče obveze držav članic uporabljati kot pravno podlago. Dodaten argument je našlo tudi v doktrini *estoppel* (*državi njena dejanja preprečujejo zahtevati od drugega (posameznika) nekaj, če se je ta lahko zanesel na njena dejanja in ravnal skladno z njimi*); to je nova dimenzija obrazložitve, zakaj je neposredni učinek tako pomemben za uresničevanje pravic prava ES: država članica se ne more sklicevati na svojo napako ali neaktivnost, ker ni izvedla direktiv ali ker jih ni izvedla pravilno nasproti posameznikom (148/78, *Ratti*, točka 22, *doktrini estoppel je podobno načelo venire contra factum proprium*, v prevodu: *Nikomur ni dovoljeno, da pride v nasprotje z lastnim ravnanjem*).

2.2 NEPOSREDNI UČINEK NA PODROČJU VARSTVA OKOLJA

Področje varstva okolja je – do neke mere – posebej razvijalo koncept neposrednega učinka, ker to področje primarno varuje interes varstva okolja kot javni interes in kjer pravice posameznikov niso vedno nedvoumno razvidne iz določb. Dodatno zamegli sliko neposrednega učinka tudi minimalna harmonizacija, ki pušča več diskrecije državam članicam. Pomembno obrazložitev glede neposrednega učinka določb direktiv na področju varstva okolja je SES sprejelo v zadevi *Kraaijeveld* (C-72/95, točka 56), ko je odločilo, da se posamezniki lahko sklicujejo na določbe direktive 85/337, ki niso dajale pravic posameznikom in tudi niso bile natančne in nepogojne. SES to obrazloži z besedami, da člen 249 (nekdaj 189) Pogodbe o ES (*odslej PES*) zavezuje države članice k izvedbi direktiv in ne bi bilo v duhu (smislu) omejenega člena, če bi lahko izključili, tudi zgolj načeloma, možnost, da se obveznost iz direktive ne bi mogla pravno varovati (o.a. *ubi ius ibi remedium* – kjer je pravica, je potrebno tudi varstvo te pravice). Kjer pravo ES določa državam članicam določeno obveznost nekaj

storiti, bi učinek takšne obveznosti bil močno omejen, če se posamezniki ne bi smeli sklicevati na takšne določbe (to je tudi bistvo doktrine *estoppel*).

Doktrino *Kraaijeveld* je SES velikokrat ponovno uporabilo v zadevah varstva okolja in je danes ustaljena sodna praksa (C–435/97, *WWF*; C–287/98, *Linster*; C–201/02, *Wells*; C–127/02, *Waddenzee*). Tudi v zadevah, ki se nanašajo na direktive, ki nimajo domene varstva posameznika, ampak na primer varstvo javnega zdravja, direktivi 79/409 – Direktiva o pticah in 93/43 – Direktiva o habitatih, je SES omogočalo posameznikom, da so se neposredno sklicevali na določbe omenjenih direktiv (C–127/02, *Waddenzee*; C–117/03, *Dragaggi*).

2.3 ODNOS MED DRŽAVO ČLANICO IN ES

Glede določb, ki neposredno urejajo odnos med državo članico EU in inštitucijami ES oziroma samo ES, velja, da so zmožne neposrednega učinka. Slednje so sicer redki primeri in sodna praksa ni konsistentna, vendar pa je v zadevi *CIA-Security* (C–194/94) SES omogočilo neposreden učinek tudi v takšnih primerih.

2.4 NEPOSREDEN UČINEK IN PRAVICA POSAMEZNIKA

Na vprašanje, zastavljeno v uvodu, ali je za neposreden učinek potrebno, da določba vsebuje pravico posameznika, na katero naj se ta sklicuje, lahko odgovorimo nikalno. Natančna analiza vseh omenjenih zadev, pa tudi časovno manj odmaknjenih primerov, kot je zadeva *Zuchtverband für Ponys* (C–216/02), pokaže, da neposredni učinek posameznih določb direktiv ni odvisen od tega, da bi v določbi morala biti izrecno določena pravica posameznika. Namreč, *ratio decidendi* teh sodnih odločb je, da se SES sklicuje na dejstvo, da posamezna določba morda ni dovolj jasna in nepogojna, da bi dovoljevala takšno neposredno sklicevanje (neposredni učinek), ampak na drugi strani pušča državi članici določeno *mero diskrecije*, kako bo ravnala pri izvedbi posamezne določbe (v konkretnem primeru člen 2(2) odločbe 92/353 pušča nacionalnim organom diskrecijo v odločitvi, kdaj bodo smele zavrniti priznavanje in registracijo novih združenj za ponije).

Pojavlja se posebno vprašanje: ali mora posameznik, ki se sklicuje na neko določbo, dokazovati tudi določeno mero interesa oziroma zadevnosti do norme. Vsak pravni sistem pogojuje uresničevanje pravnega varstva z določeno mero interesa (pravni interes, neposredno zadevanje, itd.). Medtem ko SES v zadevi *Kraaijeveld* ni pogojevalo sklicevanja na direktivo 85/337 z dokazovanjem kakršnegakoli interesa s strani posameznika, pa je v zadevi *Lemmens* (C–226/97) pristopilo bolj strogo in zahtevalo, da se mora varovati interes tožnika. Šlo je za kazenski primer, ki je zadeval test dokazovanja alkoholiziranosti s t.i. breathalyzer testom. Argument v postopku je bil, da pravila, ki urejajo napravo za merjenje alkohola v izdihu, niso bila sporočena Komisiji ES v skladu z direktivo 83/139. A drugače kot v zadevi *CIA-Security* se gospod *Lemmens* ni smel sklicevati na direktivo. Vendar pa je med obema primeroma razlika. Namreč, v prvi, *CIA-Security*, je šlo za vprašanje omejevanja prostega pretoka blaga, medtem ko v zadevi *Lemmens* ni šlo za to vprašanje, ali lahko nacionalne oblasti pri izvrševanju določb kazenskega prava uporabljajo določeno opremo, ki ni bila sporočena Komisiji ES (to pa ne pomeni oviri prosti trgovini). Zato

odločitve v zadevi *Lemmens* ne moremo razumeti tako, da bi pogoj interesa bil *conditio sine qua non* določenega interesa za uporabo neposrednega učinka. (Wennerås 2007, 23). V vrsti drugih primerov, kot so zadeva *Peter Paul* (C-222/02), *Pêcheurs de l'Étang de Berre* (C-213/03), je SES odločilo, da mora stranka pokazati določeno vez z zahtevkom, kar v bistvu pomeni, da je določena mera interesa vseeno potrebna. Vendar pa se SES ni spuščalo v intenziteto interesa in določa zgolj, da se lahko vsaka zainteresirana stranka sklicuje na neposredno učinkovito določbo. Tudi vodilna literatura pravilno opozarja, da neposredni učinek ni odvisen ali pogojen niti z interesom stranke niti s sklicevanjem na normo: »*Direct effect is the obligation of a court or another authority to apply the relevant provision of Community law, either as a norm which governs the case or as a standard for legal review*« (Prechal 2005, 241).

2.5 VSEBINSKI POGOJI ZA NEPOSREDNI UČINEK IN ČASOVNE MEJE

V tem poglavju se natančneje ukvarjamo z vprašanji, kdaj ima določena določba neposreden učinek, kdaj je *jasna in nepogojna*, in tudi glede vprašanja *časovnih meja* neposredne učinkovitosti.

Koncept neposredne učinkovitosti je torej definiran tako, da je to zaveza nacionalnih oblasti (sodišča ali državnih organov) uporabiti določeno določbo prava ES kot pravno podlago, na kateri utemeljijo svojo odločitev (Prechal 2005, 241). Ta definicija razlikuje med neposredno uporabljivostjo, ki je, kot smo omenili, načelo, ki se *nanaša na akt sam* (pri direktivah je to trenutek, ko poteče rok za izvedbo) in med *določbo posameznega akta*. Vendar to ne velja samo za direktive, ampak za vso pravo ES. Tako je definicija neposrednega učinka enaka, ne glede na to, o katerem viru prava ES govorimo (ali o primarnem, kot je PES, ali pa o sekundarnih pravnih virih, kot so uredbe, direktive, odločbe, itd.). Tudi v primeru mednarodnih sporazumov je ta definicija uporabljiva (*Biotechnology*, C-377/98, enako v kasnejši zadevi *Pêcheurs de l'Étang de Berre*, C-213/03). Vendar pa je glede na različne pravne akte različno rešeno vprašanje, ali je neposredni učinek mogoč zgolj v razmerju med posameznikom in državnimi organi oziroma med osebami, ki jih pravo ES šteje v pojem države, ali pa je neposredni učinek mogoč tudi v t.i. horizontalnih primerih, kjer gre za odnos med posamezniki. Slednje namreč pri direktivah še vedno, kljub drugačnim predlogom generalnih pravobranilcev, ni mogoče.

Obveza izvedbe direktiv se lahko deli v prenos (transposition) in izvedbo (operationalisation, Wennerås 2007, 14; Vandamme 2005, 10–11). Prva obveza zadeva prenos materialnih določb direktive v nacionalno pravo. To se mora narediti jasno in natančno. Prav tako je potrebno zagotoviti pravni in upravni okvir uporabe in varstva teh določb. Izvedba pa pomeni tudi dejansko uporabo in izvedbo teh določb, kot so izvedene v nacionalno pravo. Neposredni učinek je običajno viden kot možnost popravka napak pri prenosu; v tem smislu, da se lahko posamezniki izklicujejo na obveze, ki so zapisane v teh direktivah in niso bile izvedene ali so bile izvedene nepopolno. Vendar pa je iz zadeve *Marks & Spenser* (C-62/00, točka 27) razvidno, da se neposredni učinek ne nanaša samo na te primere, ampak je mogoč tudi v primerih, *kadar je prenos popolnoma pravilen*, pa v dejanski izvedbi ni prišlo do takšne izvedbe, ki bi omogočala doseganje rezultatov in ciljev, ki jih zasleduje direktiva.

Država članica se torej ne razreši obveznosti uporabe direktive zgolj na ta način, da v prvem členu posameznega akta (zakona) zapiše, da gre za prenos določene direktive in da nato državni organi uporabljajo ta zakon. Ta opomba oziroma informacija v nacionalnem predpisu, da gre za izvedbo neke določene direktive, je zgolj pomoč posamezniku, da lahko preveri v posamezni direktivi, ali so obveznosti držav članic pravilno izvedene v zakon oziroma ali se pri dejanski izvedbi zasleduje cilj direktive. Ni pa to opravičilo države članice oziroma državnih organov ali sodišč, da pri odločanju v upravnem ali sodnem postopku ni potrebno spoštovati evropske zakonodaje ali dopuščati neposrednega učinka ali konsistentne razlage (o slednjem več v nadaljevanju); drugače Viler-Kovačič 2008, 15). Če te informacije v nacionalnem predpisu ni, ima posameznik precej težko delo pri ugotavljanju, v kateri direktivi so pravila, ki jih je nek nacionalni predpis izvedel. Zato direktive določajo to obveznost informacije in s tem omogočajo lažjo primerjavo nacionalne in zakonodaje ES. Države članice različno izvajajo to obvezo. Obveza se običajno namreč glasi, da je potrebno pri prvi uradni objavi opozoriti na direktivo, ki se v predpis izvede. Na primer v Nemčiji je pogosto sprejet način, da se pri prvi uradni objavi pri posameznem členu zapiše opomba pod črto, v kateri je določeno, da je člen posledica izvedbe neke direktive.

2.6 NEPOGOJNOST

Pogoj, da mora biti določba za izpolnjevanje neposrednega učinka, *inter alia*, nepogojna, je več pomenski in vsebuje določene podpogoje. *Kot prvo* in najpomembnejše je, da mora obveznost biti zavezujoča za državne oblasti. Včasih namreč ni popolnoma jasno, ali pravo ES samo določa določeno pristojnost, da se nekaj naredi, ali pa do so državne oblasti zavezane nekaj narediti (*obliged to act*). Na primer, če mora država članica samo vzpodbujati določene ukrepe (na primer člen 3 direktive 75/442, ki določa, da naj države članice vzpodbujajo predelavo odpadkov), to še ni nepogojna obveznost. Obveznost države mora zato jasno izhajati iz določbe.

Drugič, nepogojnost se mora nanašati na ravnanje države članice (nekaj storiti) tako, da je to jasno določeno. Obveznost »nekaj storiti« ne sme prepuščati diskrecije državi članici, na kakšen način se takšna obveznost izvede (28/67, *Molkerei-Zentrale* in 13/68, *Salgoil*). Pri tem je potrebno ločiti, ali je takšna diskrecija *pravna* ali *politična* (Wennerås 2007, 32, 33). Če diskrecija izhaja iz nejasnosti v pravnem smislu, potem je naloga sodišč in državnih organov, da ugotovijo pravilno razlago in na ta način omogočajo neposredni učinek. Tovrstna nejasnost torej ne bo vplivala na pogoj nepogojnosti. Če pa, na drugi strani, določba jasno ali posredno podeljuje diskrecijo državi članici, da izbere med več možnimi alternativami, potem izvršilna in sodna oblast ne moreta stopiti v položaj zakonodajalca in narediti ta izbor (Wennerås 2007, 33). Takšno razlikovanje je SES naredilo v številnih primerih (C–57/89, *Leybucht*, točka 20; C–355/90, *Santoña Marshes* točka 26, C–258/00, *French Nitrates*).

Kadar torej pravo ES omogoča državam članicam politično diskrecijo glede izbire izvedbe določenega pravila ali pa, kadar lahko izberejo drugačno opcijo od nekega določenega pravila, ne moremo govoriti o neposrednem učinku. Kadar pa imamo v posamezni določbi kombinacijo te politične diskrecije in neke druge obveze, ki pa se ne nanaša na politično diskrecijo, potem je ta slednja obveza še vedno zmožna neposrednega učinkovanja. Na primer

direktiva 2004/35 o okoljski odgovornosti v zvezi s preprečevanjem in sanacijo okoljske škode omogoča državnim organom odločitev, da povzročitelju obremenitve ni potrebno popolnoma povrniti določenega okolja v prejšnje stanje, pri čemer pa mora to narediti še vedno na ta način, da okolje ne predstavlja znatnega rizika za človeško zdravje, vodo ali zaščitene živali oziroma habitatne tipe. Obligacija torej, da nacionalni državni organi zagotovijo povrnitev v prejšnje stanje s strani odgovornega povzročitelja obremenitve, je nedvomno v vsakem primeru nepogojna in je zmožna neposrednega učinkovanja. Vendar pa je tisti del obveze, ki se nanaša *nad* minimalno opcijo pri kateri onesnaževalec krije zgolj stroške sanacije, ki so potrebni, da okolje ni več nevarno za javno zdravje, nezmožen neposrednega učinkovanja.

Podobno ne moremo govoriti o nepogojnosti, kadar določena določba direktive zahteva nadaljnje izvedbene ukrepe. Na primer zahteva direktive 92/43, da morajo države članice pripraviti seznam določenih območij, ki jih nato potrdi Komisija ES (C-244/05, *Bund Naturschutz*, točka 46).

2.7 NATANČNOST

Poleg zgoraj opisanega pogoja nepogojnosti mora določba, ki naj bi bila zmožna neposrednega učinkovanja, biti tudi natančna (*sufficiently precise*). Tradicionalno mnenje je, da je določba dovolj natančna, če je obligacija zapisana v nedvoumnem jeziku in pojmih (*unequivocal terms*, C-152/84, *Marshall*). SES je ta pogoj postopoma omililo in samo dejstvo, da besedilo ni ravno nedvoumno ali da potrebuje kompleksno analizo, še ne pomeni, da obveznost ni dovolj natančna, da bi bila neopravičljiva za izpolnitev enega od pogojev neposrednega učinka. Na to kaže tudi zadeva *San Rocco* (C-365/97): Komisija ES je sprožila postopek proti Italiji, ker ni preprečila nelegalnega onesnaževanja z odpadki v dolini San Rocco. Čeravno je Italija sprejela ukrepe, da je preprečila onesnaževanje te doline, ni mogla preprečiti nelegalnega odlaganja smeti. V primeru se je postavilo vprašanje, ali 4. člen direktive o odpadkih (75/442) vsebuje dovolj natančno obveznost države članice, pri čemer je SES odločilo, da člen sicer pušča članici določeno mero diskrecije, vendar pa dejstvo, da stanje v tej italijanski dolini ne ustreza ciljem direktive, ne omogoča pasivnosti Italije na temelju 4. člena omenjene direktive. To je argument, da država članica ni ostala v mejah, ampak je prešla meje diskrecije, ki jo omogoča člen 4 (68. točka omenjene sodbe). Takšna razlaga SES kaže na to, da se pogoj natančnosti razlaga precej široko.

2.8 ČASOVNI UČINEK

Glede časovnega učinka izhajamo iz že omenjene razlage, da so direktive neposredno uporabne od poteka izvedbenega roka dalje in da je neposredni učinek določb direktive prav tako mogoč šele od tega roka dalje. Pred tem ima posameznik samo *pričakovano pravico*, ki pa pravno ni relevantna oziroma druge strani ne obvezuje (148/78, *Ratti*). Pred neposredno uporabnostjo direktive tudi neposredni učinek posameznih določb zato ni relevanten. Vendar pa je SES do določene mere to pravilo podredilo tudi dodatni zahtevi, da v času, ko direktiva začne veljati (to je običajno 20 dni po objavi v Uradnem listu EU) pa vse do roka za izvedbo,

države članice ne smejo narediti ničesar (aktivno ali pasivno ravnanje), kar bi onemogočalo učinkovanje direktive oziroma doseganje njenih ciljev po preteku roka za izvedbo (C-129/96, *Inter-Environnement*, točka 45). Navedeno ne velja samo za pravila, ki bi bila namenjena izvedbi direktive, ampak tudi za kakršnokoli drugo pravilo oziroma dejansko ravnanje države članice (*ATRAL*, C-14/02, točki 58 in 59). Podobno, vendarle malce omehčano, je SES odločilo v zadevi *Mangold* (C-144/04, točke 70 in naslednje).

3. HORIZONTALNI UČINEK

3.1 UVOD

Omenili smo že, da ni mogoče uporabljati pravila o neposrednem učinku v *horizontalnih razmerjih*, to je v razmerjih med posamezniki. Navedeno ne pomeni, da direktiva ni neposredno uporabna, zgolj neposredni učinek je tisti, ki ni mogoč. Tako je sodišče odločilo v zadevi *Marshall* (152/84, točka 48). Za to obstajajo vsaj trije razlogi:

1. direktive zavezujejo zgolj države članice (člen 249 PES);
2. če bi priznali neposredni učinek določbam direktiv tudi med posamezniki, bi to pomenilo derogacijo od doktrine *estoppel*, ki velja za države članice. To pomeni, da bi posamezniki nosili posledice neaktivnosti države članice (če država ne bi izvedla direktive oziroma bi jo izvedla nepravilno);
3. če bi bila sprejeta doktrina neposrednega učinka v horizontalnih razmerjih, bi to izenačevalo uredbe in direktive, pri čemer ima ES pristojnost, da obveznosti med posamezniki sprejema samo v uredbah, ne pa tudi v direktivah (C-91/92, *Faccini Dori*, točke 22, 23, 24).

Nezmožnost neposrednega učinka pa je omiljena s široko interpretacijo pojma države, ki posledično omogoča, da se veliko razmerij podredi pravilom o vertikalnem odnosu.

3.2 POJEM DRŽAVE

Vprašanje, kaj vse zajema pojem države, je vprašanje, na katerega je potrebno podati odgovor v skladu s pravom ES. Nacionalno pravo nima pristojnosti definirati pojma države, kadar gre za uporabo pravil prava ES. SES znatno drugače razlaga pojem države kot nacionalna prava. Pri tej razlagi je veliko širše, zato je nemalokrat težko uspeti z zatrjevanjem, da je nek organ država, čeravno temu ni tako po nacionalnem pravu. SES je tako odločilo, da je država na primer javno podjetje (C-188/89, *Foster*), v zadevi *Rieser* (C-157/02, točke 24–28) pa je dodalo, da morajo biti izpolnjeni štirje pogoji, da se nek subjekt šteje za državo (*emanations of state*):

1. organ mora izvajati javno službo;
2. mora biti odgovoren, da se služba izvaja po pravilih, ki jih je sprejela država;
3. mora biti pod nadzorom države;
4. imeti mora posebna pooblastila, ki niso pooblastila civilnega prava.

V zadevi *Kampelmann* (C–253–258/96, točka 46) je SES odločilo, da so pogoji iz 3. in 4. točke zgoraj alternative, vendar pa iz omenjene zadeve *Rieser* izhaja, da je teža dana na definiranju javne službe in na kontroli države članice. Slednji pogoj je izpolnjen že, če država članica poda avtorizacijo določenemu organu, ki izvaja javno službo, da le to izvaja, in tako se tudi avtorizacija vnaprej (*ex ante*) šteje, da je to avtomatično izvajanje kontrole in bo ta pogoj na ta način izpolnjen.

Široka interpretacija pojma države omogoča podrejanje razmerij vertikalnemu odnosu, kjer ima posameznik možnost sklicevanja na neposredni učinek. Poleg omenjenih primerov, ki se nanašajo predvsem na javna podjetja, lahko dodamo še odločitve SES, ki so pod pojem države vštete tudi *občine, univerze, različne državne organe, ki delujejo na podlagi zakona* (na primer zavodi za zdravstveno varstvo), in mogoče bi bilo podati negativno definicijo države. To pomeni, da pod pojem države v pravu ES spadajo vsa tista razmerja, kjer ne gre za običajna civilnopravna razmerja, pri čemer pa so izpolnjeni zgoraj omenjeni štirje pogoji.

3.3 DRUGI PRIMERI HORIZONTALNEGA UČINKOVANJA

V praksi SES je bilo kar nekaj primerov, ki niso pogosti in ki niso osnova velikemu številu drugih primerov, kjer je SES omogočilo določeno učinkovanje norm direktiv, kljub temu, da je šlo za razmerje med posamezniki. Tako je na primer v zadevi *Panagis Pafitis* (C–441/93) šlo za t.i. vmesni horizontalni neposredni učinek (*incidental horizontal direct effect*). Podobno tudi v zadevi *CIA-Security* (C–194/94) in *Unilever* (C–77/97, točka 37). Vse to so zadeve, kjer je bilo v razmerju med posamezniki potrebno ignorirati (neuporabiti) določbo nacionalnega prava, ki ni bila skladno z direktivo. Ne gre torej za to, da bi se neposredno uporabila določba prava ES, ampak za to, da se določena določba nacionalnega prava ni smela uporabiti. Namesto tega se je uporabila neka druga določba nacionalnega prava. Uporaba obrazložitve na ta način pokaže, da ne gre za neposredni učinek direktive v tem smislu, da določba direktive omogoča pravni temelj za določeno pravico posamezniku, ampak da direktiva povzroči neuporabo določene norme nacionalnega prava. Tudi zadeva *Pfeiffer* (C–397–403/01) signalizira, da SES ni pripravljeno, vsaj formalno ne, priznati horizontalnega učinka na način, da bi določbe direktiv nudile pravni temelj za uveljavljanje pravic posameznikov v horizontalnih razmerjih. (Wennerås 2007, 53, Tridimas 2002, 353).

4. KONSISTENTA RAZLAGA

4.1 UVOD

Doktrina neposrednega učinka je dopolnjena z načelom konsistentne razlage. To načelo je splošno načelo mednarodnega prava, ki zahteva, da sodišča in državni organi razlagajo nacionalno pravo skladno s pravilom mednarodnega prava z namenom, da bi zagotovili pravilni učinek nacionalnemu pravilu (Betlem in Nollkaemper 2003, 571, Regueiro 2002). Nacionalno pravo je, kolikor je le mogoče, treba razlagati skladno s pravom ES. Podobno kot velja za

neposredni učinek je načelo konsistentne razlage neločljivo povezano s PES (C–160/01, *Mau*, točka 34, C–397–403/01, *Pfeiffer*). Bolj natančno, 249. člen PES v povezavi z 10. členom te iste pogodbe, po katerem morajo nacionalni organi narediti vse, kar je potrebno (*must take all appropriate measures*), da zagotovijo cilje in rezultate prava ES (14/83, *von Colson*, točka 26), zahteva tudi konsistentno razlago. Torej ne gre samo za to, da se upošteva besedilo direktive, ampak je potrebno vzeti v obzir tudi cilje, ki jih zasleduje direktiva (običajno izhajajo iz preambule) in skladno s tem razlagati nacionalno zakonodajo (C–397–403/01, *Pfeiffer*, točka 119). Takšna razlaga ima prednost pred kakršnokoli drugo razlago, ki jo sicer poznamo v nacionalnem pravu, na primer teleološka, gramatikalna, zgodovinska, itd. Medtem torej, ko bo pri načelu neposrednega učinka pravna podlaga sama določba prava ES, pa je pri načelu konsistentne razlage pravni temelj še vedno v nacionalni zakonodaji, vendarle pa ima razlaga tako pomemben vpliv, da z njo dosežemo cilje direktive, kljub temu, da uporabimo nacionalno normo. V praksi je načelo konsistentne razlage uporabljivo celo pogosteje kot sam neposredni učinek, kajti organu, ki odloča, ni potrebno zanemariti oziroma derogirati uporabo nacionalnega prava in uporabiti pravni temelj v pravu ES, temveč uporabi za pravni temelj nacionalno pravo s tem, da ga uporabi na način (s konsistentno razlago), da doseže tisti cilj, ki ga je predvidela direktiva. To je sodiščem, pa tudi državnim organom, lažje, saj so že iz preteklosti navajeni, da v potrditev svoje odločitve poskušajo navesti tudi primerjalno zakonodajo ali razlago po mednarodnih pravilih, recimo mednarodnih konvencijah, in metoda konsistentne razlage ima večjo zgodovinsko uporabo kot načelo neposrednega učinka. Prav tako za nacionalnega sodnika oziroma organ, ki odloča, ne pomeni nekaj tako novega, kot načelo neposrednega učinka. Ravno iz teh razlogov v literaturi zasledimo, da je načelo konsistentne razlage uporabljeno pogosteje kot načelo neposrednega učinka (Betlem, Nollkaemper 2003, 574–576).

Prav tako kot ima načelo neposrednega učinka svoje meje, ima tudi načelo konsistentne razlage meje, ki se kažejo tako v časovnih omejitvah kot tudi v omejitvah *contra legem* (razlaga ne sme biti v nasprotju z zakonom) in mora slediti načelu pravne varnosti (*legal certainty*). Vendar pa je potrebno takoj ugotoviti, da – vsaj kar zadeva načelo *contra legem* – temu ni dobesedno tako, kajti SES velikokrat sili nacionalne organe, ki določajo, da naredijo ravno to. Na primer v zadevi *Marleasing* (C–106/89) je SES trdilo, da morajo nacionalna sodišča razlagati nacionalno pravo kar se le da (*as far as possible*) v luči besedila in namena direktiv. A v omenjenem primeru je bilo potrebno razlagati neko določbo direktive tako, da je prekludirala uporabo nacionalnega prava. To pomeni, da je načelo lojalne razlage povzročilo neuporabo nacionalnega prava in to neuporabo je težko razlagati drugače kot *contra legem*. Čeravno sodišče v ostalih primerih trdi, da je meja konsistentne razlage ravno uporaba načela *contra legem* (C–334/92, *Wagner Miret*, točka 22), pa se je težko znebiti občutka, da načelo lojalne razlage ne dosega enakih učinkov kot načelo neposrednega učinka, le da je pot do tega drugačna (C–215/97, *Bellone*; C–456/98, *Centrosteeel*). Tudi z načelom konsistentne razlage se zasleduje t.i. polni učinek prava skupnosti (*effet utile*) in veliko pravil glede uporabe neposrednega učinka se uporabi identično za načelo konsistentne razlage. Tudi kar zadeva položaj posameznika je pravilo enako. V sodbi v zadevi *Arcaro* (C–168/95) je SES odločilo,

da se načelo konsistentne razlage ne sme uporabiti proti posamezniku na ta način, da bi poslabšalo njegov pravni položaj (enako velja za neposredni učinek). To pomeni, da se tudi v primeru konsistentne razlage uporabi pravilo *estoppel* in da država ne more zaradi lastne napake pri (ne)izvedbi direktiv uporabiti nacionalnega prava na ta način, da bi ga konsistentno razlagalo z direktivo, s tem pa posegla v načelo pravne varnosti posameznika in poslabšala njegov pravni položaj.

4.2 ČASOVNA UPORABA NAČELA KONSISTENTNE RAZLAGE

Pri neposrednem učinku smo omenili (*supra*, 2.8.), da se lahko neposredni učinek uporabi zgolj takrat, kadar gre za primer, ko je rok za implementacijo oziroma izvedbo direktive že potekel in je norma sposobna neposrednega učinkovanja. Izjema od tega pravila je oblikovana v zadevi *Inter-Environnement* (C–129/96); tudi pred potekom omenjenega roka z državnimi ukrepi ne sme biti narejeno ničesar, kar bi povzročilo znatno oviranje rezultatov, ki jih zasleduje direktiva. Podobno izhaja iz zadeve *Mangold* (C–144/04). Podobno velja tudi za načelo konsistentne razlage. Namreč, z dnem, ko začne veljati direktiva (rok za izvedbo pa še ni potekel), ta dejansko živi v pravu ES in to se ne sme ignorirati na način, da bi bili kasneje, ko bi rok za izvedbo že potekel, cilji te direktive ogroženi. Na primer kadar se danes, ko rok za implementacijo še ni potekel, odloča o nekem položaju posameznika in njegovi pravici, ki bo povzročala pravne učinke po poteku izvedbenega roka, se lahko izognemo tem učinkom tako, da pred potekom tega roka odločimo drugače, kot zahteva direktiva. Temu ne sme biti tako. Da bi se to preprečilo, je SES razlagalo časovne meje konsistentne razlage podobno kot pri neposrednem učinku in zahteva, da se upošteva konsistentna razlaga tudi pred potekom roka za izvedbo (C–212/04, *Adeneler and Others*, točka 123).

5. DOLŽNOSTI NACIONALNIH SODIŠČ IN DRŽAVNIH ORGANOV

V preteklih poglavjih tega prispevka smo se ukvarjali z uporabo določb direktiv v vertikalnih in horizontalnih razmerjih ter s konsistentno razlago, v tem poglavju pa se osredotočamo na vprašanje, kdo so tisti organi, ki morajo zgoraj omenjena pravila spoštovati. Načelo lojalnosti oziroma t.i. lojalna klavzula iz 10. člena PES zahteva, da država ne sprejme kakršnegakoli ukrepa (pasivno ali aktivno dejanje), ki bi ogrožal cilje, ki izhajajo iz omenjene pogodbe oziroma iz prava ES nasploh (tudi iz direktiv). V razvoju sodne prakse danes niso več sporna vprašanja, ali morajo sodišča po *uradni dolžnosti* uporabiti pravo ES, torej ne glede na to, ali se stranke nanj sklicujejo ali ne. Iz zadev *Van Schijndel* (C–430 & 431/93, točka 13), *Kraaijeveld* (C–72/95, točka 60), *Verholen* (C–87, 88 in 89/90, točka 15) nedvoumno izhaja, da je takšna dolžnost sodišča *ex officio*. To pa pomeni, da to sovпада z aksiomom slovenskega prava, da sodišče ni vezano na pravno podlago strank in da jo mora ugotoviti samo; tudi kadar jo stranke navajajo, sodišče nanjo ni vezano. Ta aksiom ni značilen za vse nacionalne pravne sisteme, vendar pa je v Sloveniji to lažje razumeti kot v državah, ki takšnega pravila nimajo. SES je odločilo, da se samo na ta način lahko dosega *effet utile* prava ES.

Vprašanje pa je, ali se takšna obveza nanaša tudi na ostale državne organe, predvsem organe izvršilne veje oblasti. Omenjeni 10. člen PES ne loči med različnimi vejami oblasti, kar bi lahko implicitno že kazalo na to, da se takšna obveza nanaša na prav vse organe, ki nastopajo v vertikalnih odnosih. To potrjuje tudi praksa SES. Na primer v zadevi *Fratelli Costanzo* (103/88, točka 33) je SES odločilo, da so vsi organi izvršilne veje oblasti, vključno z decentraliziranimi organi, kot so na primer celo občine, pod enako obveznostjo kot nacionalna sodišča, da neposredno uporabljajo direktive in posamezne določbe direktiv. Drugače torej, kot lahko zasledimo mnenja v literaturi in praksi (Vogrinič 2007, 38, Viler-Kovačič 2008, 15) je tudi v upravnem postopku potrebno spoštovati pravo ES, načelo neposrednega učinka, načelo konsistentne razlage itd. in po uradni dolžnosti uporabljati pravo ES (C-101/91, *Komisija ES proti Italiji*, točka 24 in zadeva C-118/00, *Larsy*, točka 52). Stališče, da direktive zavezujejo in so neposredno uporabljive pri sprejemanju zakonodaje, ne pa pri izdaji upravne odločbe, zatorej ni skladno s stališči SES (Vogrinič 2007, 38). To, *inter alia*, potrjuje tudi zadeva C-413/92, *Grossenkrutzburg*, kjer je Nemčija trdila, da ni zavezana opraviti presoje vplivov na okolje glede določenega projekta, ker ta obveznost ni neposredno učinkovita in ji ni bilo mogoče ugovarjati s strani posameznikov pred nacionalnimi organi. SES je takšen argument zavrnilo in trdi, da ni relevantno, ali morajo nacionalni organi takšno obveznost izpolniti, kadar jih nanje opozori posameznik (C-431/92, *Komisija ES proti Nemčiji*). To pomeni, da je s tem tudi implicitno potrdilo odločitev v zadevi *Kraaijeveld*, da morajo nacionalni organi po uradni dolžnosti izvršiti presojo vplivov na okolje, skladno z direktivo o presoji vplivov na okolje tudi, če ni nobene nacionalne zakonodaje, ki bi to direktivo izvedla. Z drugimi besedami, tudi kadar se posameznik ne more sklicevati na neposreden učinek neke določbe, to še ne pomeni, da upravni organi niso zavezani spoštovati posamezne določbe direktive. *A fortiori* to velja za primere, kadar posameznik ima možnost sklicevanja na neposreden učinek posamezne določbe direktiv.

Podobno velja, kot izhaja iz zadeve *Costanzo* (103/88), za načelo konsistentne razlage, kajti tako kot sodišča so tudi državni organi zavezani uporabljati enaka pravila glede možnosti podelitve popolnega učinka pravo ES (Wennerås 2007, 70).

Ni sporno, da se obveznosti iz *klavzule lojalnosti* (člen 10 PES) nanašajo na vse organe, ki jih lahko uvrstimo pod pojem *emanations of state* (pod pojem države). Nedvomno glede uporabe prava ES ni razlike med izvršilno in sodno vejo oblasti (*a fortiori* to velja za zakonodajalca). Ni razloga, da bi moral posameznik izkoristiti vsa pravna sredstva v upravnih postopkih, da bi lahko nato šele v sodnem varstvu računal na uporabo prava ES.

Obstaja pa pomembna razlika med zakonodajno in izvršilno vejo oblasti na eni strani in sodno vejo oblasti na drugi strani. Namreč, le slednja ima pravico predložiti posamezna vprašanja v postopek predhodnega odločanja (člen 234 PES) in na ta način SES vprašati po poenoteni razlagi neke določbe ali več določb prava ES, za katere nacionalno sodišče ni prepričano, kako naj jih uporabi. Te pravice pa zakonodajna in izvršilna veja oblasti nimata in sta prepuščeni svoji lastni presoji, kako bosta ali neposredno uporabili pravo ES ali pa, kadar neposrednega učinka ni, kako bosta konsistentno razlagali pravo ES. To ni pomembno samo za organe, ki odločajo v okviru izvršilne veje oblasti po določbah upravnega postopka, ampak

tudi za zakonodajalca, ki mora izvesti direktive v nacionalno pravo in se mu velikokrat pri tem postavljajo vprašanja, kakšna izvedba je pravilna. SES pa ne daje mnenj, kadar ne gre za spor pred nacionalnim sodiščem, zato te možnosti ni. To pa pomeni, da so predvsem izvršilni organi, ki jih veže tako načelo neposrednega učinka kot konsistentne razlage, celo pred težjo nalogo kot sodišča, kajti le ta lahko v spornem primeru vprašajo oziroma nekatera morajo predložiti vprašanje v predhodno odločanje (zadnjeinstančna sodišča oziroma sodišča proti katerih odločitvam ni več pravnih sredstev; člen 234 PES).

Pri uporabi nacionalnega prava, ki je posledica izvedbe direktiv, pa tudi kadar gre za uporabo nacionalnega prava, pri katerem moramo spoštovati temeljne določbe PES, je velikega pomena, da se ne ustavimo samo pri nacionalni razlagi in uporabi predpisa, ampak da to kombiniramo s pravom ES. Takšna kombinacija je mogoča z uporabo načela konsistentne razlage, kadar pa z njo ne dosežemo cilja, pa se je potrebno zateči k načelu neposrednega učinka. Če nič od tega ni mogoče, bo potrebno vseeno sprejeti odločitev po nacionalnem pravu, vendar pa bo posameznik v takšnem primeru imel možnost odškodninske odgovornosti zoper državo, kajti zaradi napake zakonodajalca je prišlo do neizvedbe oziroma do nepravilne izvedbe direktive, kar je posamezniku povzročilo škodo. Odškodninska odgovornost države članice zaradi nespoštovanja prava ES prav tako temelji na lojalni klavzuli v 10. členu PES in sodišče jo je prvokrat neizpodbitno utemeljilo v zadevi *Francovich* (C-6&9/90). Kadar torej ne bo mogoče z neposredno uporabo prava ES in z neposrednim učinkom ter konsistentno razlago omogočiti popoln učinek prava ES v državi članici, posamezniku preostanejo pravna sredstva, kot je, *inter alia*, odškodnina s strani države, varstvo Komisije ES v javnem interesu, itd. (Knez 2003, 1039–1051).

6. SUMMARY

It is in no way disputable that the European Community environmental legislation, which is being adopted in the form of various directives, gives more discretion to the national state authorities than in other spheres of EC law. Its main characteristic lies in minimal harmonisation and less emphasis is given to the unification of law. In turn, the national authorities have more discretion in the selection of suitable measures to attain the objectives stemming from these directives. The case law dealing with the environmental protection law is very similar to other case law when dealing with in the application of basic rules of the so-called European jurisprudence (the rules regulating the relationship between EC law and national law). Those rules spread with only minor deviations to the sphere of environmental protection as well. The consequences of unattainment of the objectives stemming from the given directives are the same as in other spheres. Individuals can further refer to the principle of direct effect in spite of the fact that it is not the case of rights specific to them that would proceed from these provisions, but also in cases when these provisions follow a public interest. The question of interest is not so relevant and is interpreted widely (*any interested party*).

The question of EC law applicability is also related to the tradition of applicability of various legal sources and use of references. Indeed, it is in our nature that we attempt to substantiate a decision on some previous decision regarding some other matter or use the already constituted rules in case law or any other practice, but it is incompatible with the nature of EC law supra-nationality, which attempts to achieve a full functioning of the internal market and the spheres associated with it (including environmental protection), to look for references only in the national legal system in order to use them during adjudicating and decision-making. In detailed explanations, state authorities and courts should also quote, in compliance with everything stated above, the EC law and not merely their national law. One must accept the fact that in every decision-making process the national law as well as EC law must be bear in mind and that the former should be explained in the light of the latter. The decisions in which quotations of EC law cannot be found are not false by themselves, considering that a court or state authority can still decide in the sense or spirit of these provisions, without considering them at all; the orientation of its explanation was still correct. In spite of it, however, this still is a sign that the EC law was not applied (in Slovenia, for example, the public Information Commissioner is a body which often uses, during its decision-making, EC law and is in this respect an example of correct applicability of national and EC law in its decision-making). Namely we are not dealing with two separate legal systems, but both should be considered as a whole. Both the courts in the court proceedings and state authorities in the administrative proceedings are obliged to achieve this *ex officie*.

It is recommended that during decision-making the state authorities and courts lean to a great extent on EC law sources as well as on The Court of Justice of the European Communities (ECJ) interpretation accepted by way of the preliminary rulings procedure, with which the latter has already interpreted lots of individual provisions of (environmental protection) directives. These judgements have the effect of *ab initio* and *erga omnes* and are precedents. This means that they become *part of an individual* provision, which they interpret (*body of an article*). Their non-applicability is totally identical to the non-applicability of the EC law provision itself. However, *it is not only the obligation but the help as well*. A state authority or court, which opts to use case law interpretation, can be sure that using EJC interpretation, their decision is capable of any further legal remedy, since the judgements made by ECJ are incontestable and final, which in turn means that a state authority or court has decided in a way that could not be decided differently nowhere in Europe. The applicability of EC law, let this be a matter of direct effect or consistent interpretation or applicability of ECJ interpretation, should therefore not be looked upon only as an additional burden but also as a welcome help.

7. LITERATURA

1. Betlem, G., A. Nollkaemper (2003): Giving Effect to Public International Law and European Community Law before Domestic Courts; A Comparative Analysis of the Practice of Consistent Interpretation. *European Journal of International Law* (EIJL) 14(3): 569–589.
2. Craig, P., G. De Burca (2003, 2007): *EU Law, Text, Cases and Materials*. 3. in 4. izdaja, Oxford.
3. Figueroa Regueiro, P.V. (2002): Invocability of Substitution and Invocability of Exclusion: Bringing Legal realism to the Current Developments of the Case-Law of »Horizontal« Direct Effect of Directives. *Jean Monnet Working Paper 7/02*, NYU School of Law, New York.
4. Knez, R. (2003): Kako do pravice v Evropi – pravno varstvo posameznika v EU. *Podjetje in delo* (PiD) 6–7:1039–1051.
5. Prechal, S. (2005): *Directives in EC Law*, Oxford EC Law. Oxford University Press. Oxford.
6. Tridimas, T. (2002): Black, White and Shades of Grey: Horizontality of Directives Revisited. *Year Book of European Law* (YBEL). strani 327–354.
7. Van Gerven, W. (2000): Of rights, remedies and procedures. *Common Market Law Review* 37(3).
8. Vandamme, T.A.J.A. (2005): *The Invalid Directive*. Europa Law Publishing. Groningen
9. Viler Kovačič, A. (2008): Uporaba predpisov pri odločanju v upravnem postopku. *Pravna praksa* 1: 14–15.
10. Vogrinčič, V. (2007): Ministrstvo priznalo Volovji rebri advokata. *Delo*, Sobotna priloga, 20.10.2007, stran 38.
11. Wennerås, P. (2007): *The Enforcement of EC Environmental Law*. Oxford Studies in European Law. Oxford.

Sodna praksa Sodišča ES:

- 103/88, Fratelli Costanzo SpA v Comune di Milano, ZOdl 1989, stran 1839.
- 13/68, SpA Salgoil v Italian Ministry of Foreign Trade, Rome, Posebna angleška izdaja odločb Sodišča ES, stran 453.
- 14/83, Sabine von Colson and Elisabeth Kamann v Land Nordrhein-Westfalen, ZOdl 1984, stran 1891.
- 148/78, Kazenski postopek proti Tullio Ratti, ZOdl 1979, stran 1629.
- 26/62, NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration. angleška izdaja, stran 1.
- 28/67, Firma Molkerei-Zentrale Westfalen/Lippe GmbH v Hauptzollamt Paderborn, Posebna angleška izdaja odločb Sodišča ES, stran 143.
- 41/74, Yvonne van Duyn v Home Office, ZOdl 1974, stran 1337.
- 9/70, Franz Grad v Finanzamt Traunstein, ZOdl 1970, stran 825.
- C-101/91, Komisija ES v Italiji, ZOdl 1993, stran I-191.
- C-106/89, Marleasing SA v La Comercial Internacional de Alimentacion SA. ZOdl 1990, str. I-4135.
- C-117/03, Società Italiana Dragaggi SpA and Others v Ministero delle Infrastrutture e dei Trasporti and Regione Autonoma Friuli Venezia Giulia. ZOdl 2005, stran I-167.
- C-118/00, Gervais Larsy v Institut national d'assurances sociales pour travailleurs indépendants, ZOdl 2001, stran I-5063.
- C-127/02, Landelijke Vereniging tot Behoud van de Waddenzee and Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Vogels v Staatssecretaris van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, ZOdl 2004, stran I-7405.
- C-129/96, Inter-Environnement Wallonie ASBL v Région wallonne, ZOdl 1997, stran I-7411.
- C-14/02, ATRAL SA v Belgian State, ZOdl 2003, stran I-4431.
- C-144/04, Werner Mangold v Rüdiger Helm, ZOdl 2005, stran I-9981.

- C-152/84, M. H. Marshall v Southampton in South-West Hampshire Area Health Authority, ZOdl 1986, stran 723.
- C-157/02, Rieser Internationale Transporte GmbH v Autobahnen- und Schnellstraßen-Finanzierungs- AG, ZOdl 2004, stran I-1477.
- C-160/01, Karen Mau v Bundesanstalt für Arbeit, ZOdl 2003, stran I-4791.
- C-168/95, Kazenski postopek proti Luciano Arcaro, ZOdl 1996, stran I-4705.
- C-188/89, A. Foster in drugi v British Gas plc, ZOdl 1990, stran I-3313.
- C-194/94, CIA Security International SA v Signalson SA and Securitel SPRL, ZOdl 1996, stran I-2201.
- C-201/02, The Queen, on the application of Delena Wells v Secretary of State for Transport, Local Government and the Regions, ZOdl 2004, stran I-723.
- C-212/04, Konstantinos Adeneler and Others v Ellinikos Organismos Galaktos (ELOG). ZOdl 2006, stran I-6057.
- C-213/03, Syndicat professionnel coordination des Pêcheurs de l'Étang de Berre et de la région v Électricité de France (EDF), ZOdl 2004, stran I-7357.
- C-215/97, Barbara Bellone v Yokohama SpA, ZOdl 1998, stran I-2191.
- C-216/02, Österreichischer Zuchtverband für Ponys, Kleinpferde und Spezialrassen v Burgenländische Landesregierung, ZOdl 2004, stran I-10683.
- C-222/02, Peter Paul, Cornelia Sonnen-Lütte and Christel Mörkens v Bundesrepublik Deutschland, ZOdl 2004, stran I-425.
- C-226/97, Kazenski postopek proti Johannes Martinus Lemmens, ZOdl 1998, stran I-3711.
- C-244/05, Bund Naturschutz in Bayern eV in drugi v Freistaat Bayern, ZOdl 2006, stran I-8445.
- C-253-258/96, Helmut Kampelmann and Others v Landschaftsverband Westfalen-Lippe (C-253/96 to C-256/96), Stadtwerke Witten GmbH v Andreas Schade (C-257/96) and Klaus Haseley v Stadtwerke Altena GmbH (C-258/96), ZOdl 1997, stran I-6907.
- C-258/00, Komisija ES v Franciji (*French Nitrates*), ZOdl 2002, stran I-5959.
- C-287/98, Grand Duchy of Luxemburg v Berthe Linster, Aloyse Linster in Yvonne Linster. ZOdl 2000, stran I-6917.
- C-334/92, Teodoro Wagner Miret v Fondo de Garantía Salarial, ZOdl 1993, stran I-6911.
- C-355/90, Komisija ES v Španiji (*Santoña Marshes*), ZOdl 1993, stran I-4221
- C-365/97, Komisija ES v Italiji (*San Rocco*), ZOdl 1999, stran I-7773
- C-377/98, Kingdom of the Netherlands v European Parliament and Council of the European Union, ZOdl 2001, stran I-7079
- C-397-403/01, Bernhard Pfeiffer (C-397/01), Wilhelm Roith (C-398/01), Albert Süß (C-399/01), Michael Winter (C-400/01), Klaus Nestvogel (C-401/01), Roswitha Zeller (C-402/01) and Matthias Döbele (C-403/01) v Deutsches Rotes Kreuz, Kreisverband Waldshut eV. ZOdl 2004, stran I-8835
- C-403 & 431/93, Jeroen van Schijndel and Johannes Nicolaas Cornelis van Veen v Stichting Pensioenfonds voor Fysiotherapeuten, ZOdl 1995, stran I-4705
- C-413/92, Komisija ES v Nemčiji (*Grossenkrutzburg*), ZOdl 1995, stran I-2189
- C-435/97, World Wildlife Fund (WWF) in drugi v Autonome Provinz Bozen and Others, ZOdl 1999, stran I-5613
- C-441/93, Panagis Pafitis and others v Trapeza Kentrikis Ellados A.E. and others. ZOdl 1996, stran I-1347.
- C-456/98, Centrosteeel Srl v Adipol GmbH, ZOdl 2000, stran I-6007.
- C-57/89, Komisija ES v Nemčiji (*Leybucht*), ZOdl 1991, stran I-883.
- C-6&9/90, Andrea Francovich and Danila Bonifaci and others v Italian Republic, ZOdl 1991, stran I-5357.
- C-62/00, Marks & Spencer plc v Commissioners of Customs & Excise, ZOdl 2002, stran I-6325.

- C-72/95, Aannemersbedrijf P.K. Kraaijeveld BV e.a. v Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland, ZOdl 1996, stran I-5403.
- C-77/97, Österreichische Unilever GmbH v Smithkline Beecham Markenartikel GmbH, ZOdl 1999, stran I-431.
- C-87, 88 in 89/90, A. Verholen and others v Sociale Verzekeringsbank Amsterdam ZOdl 1991, stran I-3757.
- C-91/92, Paola Faccini Dori v Recreb Srl, ZOdl 1994, stran I-3325.